

---

# DEVİRİM KURAMLARI - I



*Celalettin Güngör\**

---

## ÖZET

Devrimler, başka sosyal çatışma biçimlerinin aksine, özellikle modern bir olgudur. Eski imparatorluklardaki hanedanların yükselişi ve düşüşü, Yunan kent devletlerindeki yönetim biçimlerinin birbirlerine dönüşümü, birer (sosyal) devrim örnekleri değil, siyasî şiddet örnekleriydi. Eski büyük uygarlıklar, isyanları, ayaklanmaları ve hanedan değişikliklerini tecrübe etmiştir. Fakat bunlar, modern devrimlerle benzerlikte çok az şeyi paylaşırlar. Ulus-devletlerin doğuşu öncesinde köklü dönüştürücü süreçler veya moral bir ideal olarak nitelenen toplumsal devrimlerin meydana gelmesi mümkün değildi. Modern çağa kadar, toplumların dokusunu kökten değiştirerek, bir toplumu yeniden yaratacak bir kurum meycut değildi. Ancak ulus-devlet gerçeği bunu değiştirmişti. İlk kez Fransız Devrimi ile bu ölçekteki bir dönüşüm düşüncesi, artık tasarlanabilir bir program olmuştu. Nitekim devrim kavramının modern anlamı ile kullanıma yerleşmesi ancak 1789 Fransız Devrimi sonrasındadır. Devrimleri açıklamak için kullanılan başlıca devrim kuramları olarak, doğal devrim tarihi kuramı, Marksist kuram, sistem kuramı, modernleşme kuramı, oyuncu merkezli kuramlar ve yapısal kuram seçilerek, eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

**Anahtar kelimeler:** Devrim, ulus-devlet, modernleşme, eski rejim, sınıf, şiddet, laik.

---

\*Yard. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü.

## GİRİŞ

Bu denemenin amacı, devrim kavramının içeriğini diğer siyasî şiddet biçimlerine göre doğrudan belirlemek değildir. Başlıca devrim kuramlarını incelemek için yazılmıştır. Kuramlar, dış gerçekliği kendisi yoluyla gördüğümüz gözlükler gibidir. Devrimler, doğa olayları değildir. Devrim olguları, bir yerlerde hep öylesine duran nesnel (deneysel) olgular olmadığından, insanî değer yargıları nelerin devrim olduğuna karar verecektir. Devrimi açıklamak için kullandığımız aletler, bir dünya görüşü oluşlarıyla devrimi nasıl algıladığımızı belirlerler. Kuramlar, elbette felsefe ve spekülasyon da demek değildir. Dolayısıyla devrimi açıklayan zihnimizin araçları, devrim kuramları bağlamında çözümlenmeye çalışılmıştır. Yalnız bundan önce devrim olgusunu, gerek antik çağlardan bu yana değerlendiren, gerekse kavramın özellikle 18. yüzyılda kazandığı yeni içeriği vurgulayan bir başlangıç, bu denemeye eklenmiştir.

### I. TARİHİ BAĞLAMDA DEVRİM

Devrim kavramı, Copernicus'un (1473-1543) "*De revolutionibus orbium coelestium*" adlı eseri ile önem kazanan astronomi kaynaklı bir kelimeydi.<sup>1</sup> Bu devrim kelimesinin kullanımı, Latince anlamı ile kesinlikle uyumluydu. Gezegenlerin, evrendeki doğa yasalarıyla bağlı, insanların etki alanının dışında olan düzenli dönüşlerini ifade ederdi. Böyle olduğu için kelimenin anlam çağrışımı içerisinde ne yenilik ne de şiddet söz konusuydu. Hatta kelime (*revolution*), tam olarak "dolaşım" demekti: Tekrarlanan döngüsel bir hareketi belirtirdi.

Devrim, değişim demektir. Ancak sadece değişim değil, bu değişimin niteliği önemlidir. Antik Çağ da siyasî değişimin farkında idi. Nitekim, Aristoteles'in yönetim biçimlerini üçü doğru yönetim, üçü de bunların sapma (bozulmuş) biçimi olmak üzere altı sınıflandırması (Monarşi-Tiranlık, Aristokrasi-Oligarşi, Politeia-Demokrasi) bu siyasî değişimi çözümlenmeye çalışıyordu. Hocası Platon'un en iyi yönetimden en kötüye (Aristokrasi, Timarşi, Oligarşi, Demokrasi, Tiranlık) doğru sırayla bir diğerine bozulma şeklindeki yönetimlerin dolaşımı kuramı da aynı çabanın ürünüydü. Sonradan Polybius da önceden belirlenmiş bu tekrarlanan yarı-doğal dönüşüme kendi katkısını yapacaktı. Modern devrimlerin, Yunan kent devletlerini kargaşaya düşüren bu dolaşım kuramlarındaki siyasî mücadele ve değişimle veya Roma tarihindeki düzen değişikliği (*mutatio rerum*) ile ortaklıkta çok az şeyi

<sup>1</sup>Arendt, Hannah, *On Revolution*, The Viking Press, New York, 1968, s. 35.

vardır. Antik Çağın, gerek siyasî değişimi gerekse bu değişimle gelen şiddeti, yepyeni bir şey getirmekten uzaktı. Bu anılan değişimler, modern çağın tarih olarak adlandırdığı şeyin akışını değiştirmemişti. Yeni bir başlangıç olmaktan uzak, insan davranışlarının doğasına göre önceden çizilmiş bir akışı dayatan, bundan dolayı da kendisi değişmez olan bir döngünün farklı bir aşamasına geçiş olarak görülmüştü.

Nitekim, Polybius'un (M.Ö. 202-120) "anayasal devrimlerin düzenli döngüsü" kuramındaki Yunanca devrim kavramı, astronomi kaynaklıydı. Polybius, yönetim biçimlerini yıldızların döngüsüne benzetmesinden dolayı, yönetim biçimlerinin değişimini devrim kavramıyla karşılamıştı. Dolayısıyla devrim kelimesinin antik çağdan başlayan kullanım serüveni, 17. yüzyıla kadar bu astronomi kaynaklı kelimenin işaret ettiği bağlam içerisinde kalmıştı. Şöyle ki, devrim kelimesi insan eylemlerini niteleyen bir içerikle, yani doğa bilimleri yazını dışında kullanıldığında da, modern devrim kavramının bütün çağrışımlarından uzak, astronomideki anlamıyla kullanılmıştı. Bu şu demekti: Devrim, sonsuz bir tekrarlanış halinde bilinen birkaç yönetim biçiminin, uzaydaki gezegenlerin önceden belirlenmiş yörüngelerindeki karşı konulamaz hareketleri gibi, birbirinin ardı sıra insanlar arasındaki dolaşımıydı.

Polybius, yönetim biçimlerinin birinden diğerine dönüşümünü düzenleyen doğa yasalarını Platon ve diğer bazı düşünürlerin belki çok daha doğru bir şekilde tartıştıklarını belirttikten sonra onların anlatımlarındaki karışıklığı gidermek üzere yeni bir yönetimlerin dolaşımı kuramı kurduğunu açıklar. Ona göre önceki çoğu üstadın aksine yönetim biçimlerinin alışlageldiği üzere yalnızca krallık, aristokrasi ve demokrasi şeklinde sınıflandırılması yanlıştı. Bu üç yönetim biçiminin her biri ile bağlantılı bozulmuş şekilleri (Krallık-Tiranlık, Aristokrasi-Oligarşi, Demokrasi-Ayaktakımı Yönetimi) söz konusuuydu. Üstelik bu yönetim biçimleri, doğa yasaları bağlamında bir diğerine doğru bozulurdu. "Bir anayasanın ilk kaynağı nedir ve ne sebepten yapılır?" diye sorduktan sonra, insan ırkının, seller, salgın hastalıklar, kıtlıklar veya benzer nedenlerle neredeyse yok olduğunun düşünülmesini önerir. Sonra insanlığın kalanlarla yeniden bir hayat kurduğunu anlatır. Bu durumda insanlar, hayvanlar gibi sürüler halindeydi. Bedenî zayıflıkları onları hemcinslerine yaklaştırırdı. Bu durumdaki insanlar, tıpkı hayvanlarda olduğu gibi, en güçlü olanı liderleri olarak benimserdi. Bu kurulan otoritenin sınırı, fizikî kuvvetti. Bu yönetime verilecek isim, tiranlıktı. Bundan sonra bir yönetimden diğerine sırasıyla nasıl geçildiğini ayrıntılarıyla anlatır. Bu doğa

yasalarının belirlediği devrim döngüsü şu sırayı izlerdi<sup>2</sup>: Tiranlık – krallık – tiranlık – aristokrasi – oligarşi – demokrasi – ayaktakımı yönetimi.\* Burada artık söz konusu olan insanların bilinçli eylemleriyle bir oluş değil, tıpkı gezegenlerin değiştirilemez yörüngelerinde dolaşmalarında olduğu gibi, doğa yasalarının belirleyiciliği idi.

Görüldüğü gibi devrim kelimesi, ilk olarak astronomiden alınarak yer-yüzünde insanlar arasında meydana gelen bir olayı tanımlamak için kullanılmıştır. Bu haliyle devrim diye nitelenen insanî bir eylem türünün, bir doğa olayına benzetilerek çözümlendiği açıktır. Toplumların rastlantısal parçalanmışlıkları, astronomiden yapılan bir benzetme ile güneşin, ayın ve yıldızların ezelden beri mevcut olan sonsuz, değiştirilemez, sürekli tekrarlanan döngüleriyle aynı düzlemde açıklanmıştı. Dolayısıyla bir kavram, modern kullanımına ancak bu kadar uzak olabilirdi:

Devrimler, nadirdir. Toplumların çoğu devrimi asla tecrübe etmemiştir. Modern zamana kadarki çağların çoğu, devrimleri tanımamıştır. Devrimler, büyük anlamda Friedrich'in belirttiği gibi, "Batı kültürünün bir özgülüğüdür". Geçmiş büyük uygarlıklar (Mısır, Babil, Persler, İnkalar, Yunanlılar, Roma, Çin, Hintliler ve Arap Dünyası), ayaklanmaları, isyanları ve hanedan değişikliklerini tecrübe ettiler. Fakat bunlar, Batı'nın büyük devrimlerine benzeyen herhangi bir şeyi meydana getirmedi. Eski imparatorluklardaki hanedanların yükselişi ve düşüşü ile Yunan kent devletlerindeki oligarşi ve demokrasilerin ileri geri değişimleri, sosyal devrim örnekleri değil, siyasî şiddet örnekleriydi. Devrim, çok daha kesin olarak, modernleşmenin bir özelliğidir. Geleneksel bir toplumun modernleşmesinin bir yoludur. Elbette, Batı'daki geleneksel toplumda bilinmediği gibi, bir başka yerdeki geleneksel toplumlarda da bilinmezdi.<sup>3</sup>

Nitekim, devrim kelimesinin siyasî bir kavram olarak ilk kullanıldığı 17. yüzyıldaki anlamı, önceki kurulu düzene dönüşü niteleyen bir hareket için kullanıldığından, kelimenin ilk özgün anlamına çok daha yakındı. Devrim kelimesinin bu kullanımı, henüz devrim kavramının modern içeriğini kazanmadığını gösterir. Bütün devrimcilerin benimsediği devrim düşüncesi, devrimcilerin hem eski düzenin kesin sonunu hazırlayan hem de yeni bir dünyanın doğuşunu beraberinde getiren bir sürecin oyuncularını olduklarını benimser. Oysa 17. yüzyılda devrim kelimesi, bugün devrim olarak adlandı-

<sup>2</sup> Polybius'un "Tarihler" adlı kitabının seçilmiş parçaları için bakınız, Mellor, Ronald (Ed.), *The Historians of Ancient Rome*, Routledge, New York, 1998, s. 15-59.

\* *mob rule*

<sup>3</sup> Huntington, Samuel P., *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Haven, 1968, s. 264.

ılan olayın İngiltere’de meydana gelişinde ve Cromwell’in ilk devrimci diktatörlüğe yükselişinde kullanılmamıştı. Clarendon, devrimi ilk olarak Uzun Parlamento’nun\* düşürülmesinden sonra 1660 yılında krallığın restorasyonu için kullanmıştı. Clarendon’un kelimeyi kullanışı, henüz modern bağlamının dışında, İtalyanca’daki anlamıyla olmuştu. Uğursuz bir yıldızın kötü etkisi altında nitelendirdiği Commonwealth (Cumhuriyet) yönetiminin düşmesinde, talihin ani dönüşünü vurgulamıştı. İngiliz Devrimi artık büyük devrimlerin biri olarak anılsa da, İç Savaş\*\* nitelemesi, 1642-60 olaylarını adlandırmada hâlâ yaygındır. Gerek çağdaşlarının gerekse taraftarlarının devrim olarak adlandırdığı ilk devrim, 1688 Şanlı Devrimi’dir. Devrim kelimesi, Stuartlar kovulduğunda ve krallık iktidarı William ve Mary’ye aktarıldığında, kesinlikle yine aynı anlamda kullanılmıştı. Bir tezat olarak devrim kelimesi, siyaset yazınında yerini bu devrimle almış olsa da anılan bu “Şanlı Devrim”, önceki görkemine eski krallık iktidarının bir restorasyonu olmasının ötesinde, asla bir devrim değildi.<sup>4</sup> Devrim kelimesinin, modern anlamı ile kullanıma yerleşmesi ancak 1789 Fransız Devrimi sonrasında olmuştur.

Devrimlerin, restorasyon olarak başlamış oldukları tarihî bir gerçek olmasaydı, aslında devrimler de olmazdı. Gerçekten restorasyon girişiminin, neden ve ne zaman karşı konulamaz bir devrim olayına dönüştüğünü söylemek, devrimcilerin kendileri için bile çok zordu. Amerikan ve Fransız devrimi oyuncularının, devrim olmaya dönecek bu oluşumlar öncesinde oynadıkları yeni oyunun alacağı yeni biçim üzerinde azıcık bile önsezileri yoktu. Başlangıç amaçları, sınırlı hükümet yönetimi içinde siyasî hak ve özgürlükleri iyileştirmektir. Yeni bir özgürlük arayışı söz konusu değildi. Devrimcilerin kendileri ancak devrimci hükümetin nihaî görevi olan cumhuriyetin kuruluşu ile yüzleştiklerinde, devrimin akışında doğan yeni özgürlükten eski özgürlük terimleriyle konuşmaya yönelmişlerdi. Eski haklar ve özgürlüklerin iyileştirilmesi (restorasyon) hareketinin bir devrim şeklinde gelişmesine Atlantik’in her iki kıyısında neden olan gerçek, Eski Dünya’da kamu özgürlüğü rüyasını gören insanlarla, Yeni Dünya’da kamu mutluluğunu tadan insanların varlığıydı.<sup>5</sup>

Bir hastalık durumunda, organizmanın bedeninin hastalıktan önceki haline kavuşması (restorasyon) için verdiği tepkide olduğu gibi, dengesiz bir sosyal sistemde de eski koşullara yönelik aynı türden bir tepkinin ortaya çıkmasının muhtemel olduğu belirtilir. Zaten bu durum, devrimlerin neden

\* *Rump Parliament*

\*\* *Civil War*

<sup>4</sup> Arendt, s. 36; Calvert, Peter, *Revolution*, Praeger Publishers, Inc., London, 1970, s. 69.

<sup>5</sup> Arendt, s. 153.

devrimcilerin istediği gibi büsbütün bir alt-üst oluş olmadığını da açıklamaya yardım eder. Eski düzenlerin, kendilerini yeniden kurmaya yönelmesi restorasyon veya gericilik diye adlandırılan oluşuma neden olur. Bir organizmada olduğu gibi, sosyal sistemlerde de bir çeşit doğal iyileştirici bir güç, değişimin bir türünü bir başkası ile, yani onarıcı (*restorative*) olan bir tanesi ile neredeyse otomatik bir şekilde dengelemeye yönelir.<sup>6</sup>

Bir devrimin, devirdiği hükümet biçimiyle önceden belirlenmiş olduğu hususu da çok doğal görünür. Amerikan ve Fransız Devrimi arasındaki en çarpıcı fark, Amerikan Devrimi'nin devraldığı tarihî mirasın sınırlı monarşi olması iken, Fransız Devrimi'nin tarihî mirasının Roma İmparatorluğu'nun son yüzyılına kadar geri götürülebilecek bir mutlakiyet olmasıdır. Bundan dolayı, yeni (mutlak) devrimi, onu önceleyen bir mutlak monarşiyle açıklamak ve çok daha mutlak bir yöneticinin, onun yerini alacak çok daha mutlak bir devrimle izleneceğini belirtmek, isabetli görünür. 1789 Fransız Devrimi ve onu örnek alan 1917 Rus Devrimi'nin olguları, bu tespitin kanutları olarak kolaylıkla okunabilir. İngiliz anayasasından ilhamını alan Montesquieu'nun kuvvetler ayrılığı kuramının Amerikan siyasî düşüncesinde benimsenmesinin de gösterdiği üzere Amerikan devrimcileri, sınırlı hükümetin zorunluluğu üzerinde uzlaşmışlardı. Siyasî bir ilkede böylesine kuvvetli bir uzlaşma Fransız devrimcileri için de söz konusuydu. Nitekim, artık bir kalabalıktan değil, gerçekten tek bir kişiden oluşuyormuş gibi ulusu yöneten ve ilham veren Rousseau'nun Genel İrade kavramı, Fransız Devrimi'nin bütün hizipleri ve taraflarınca benimsenmişti. Çünkü bu Genel İrade, mutlak monarkın egemen iradesi için gerçekten kuramsal bir ikameydi. Anayasal olarak sınırlı bir kralın aksine mutlak monark, sadece ulusun potansiyel olarak sonsuz yaşamını temsil etmiyordu. O, aynı zamanda yeryüzünde hukuk ve iktidarın birleştiği tanrısal bir kaynaktan vücut bulmuştu. Onun iradesi, Tanrı'nun iradesini sözde yeryüzünde temsil ettiği için hem hukukun hem iktidarın kaynağıydı. Hukuku güçlü, iktidarı meşru yapan bu özdeş kaynaktı. Bu nedenle Fransız devrimcileri, kralın tahtına halkı oturtmuştu.

Amerikan Devrimi'nin reddedilemez talihi, yoksulluğun acısını çekmemiş bir ülkede ve yaygın bir özyönetim tecrübesi olan bir halk arasında ortaya çıkmış olmasıydı. Devrimin, sınırlı bir monarşiyle çatışmadan gelişmiş olması da önemli bir lütuf olarak anılır. Amerikan kolonilerinin koptuğu ülkenin (Kral ve Parlamento) hükümetinde, yasalarla bağlı olmayan mutlak bir iktidar yoktu. Amerikan anayasalarının hazırlayıcıları, hem yeni bir hukuk kaynağı oluşturmak hem de yeni bir iktidar sistemi tasarlamak duru-

<sup>6</sup> Brinton, Crane, *The Anatomy of Revolution*, Vintage Books, New York, 1965, s. 16

munda olduklarının farkında olarak, hukuk ve iktidarı asla aynı kaynaktan çekme gafletinde bulunmamışlardı: Halk, iktidar tahtına oturtulduğu halde, hukukun kaynağı yazılı ve dayanıklı nesnel bir belge olarak anayasaya bırakılmıştı. Bu anayasa, belirli şartlar altında kuşkusuz değiştirilebilse, farklı açılardan yorumlanabilse de asla irade gibi sübjektif bir zihin durumu değildi.<sup>7</sup>

Modern bir çağ olgusu olarak devrime yaklaşılması, devrim çözümlemesinde başvurulan yaklaşımlardan biridir. Devrimler, başka sosyal çatışma biçimlerinin aksine özellikle modern bir olgu olarak görünür. Gerçekten devrimler, 17. yüzyıl öncesinde hiç görülmediği halde, 19. ve 20. yüzyılda çarpıcı bir sıklıkla meydana gelmiştir. Bu durum, sosyal devrimlerin olması için gerekli var oluş koşullarının üzerinde durulmasını gerektirir. Sorunun böyle konulması, devletçi bir yaklaşım türü olarak nitelenen devlet-merkezli bir çözümleme şeklini ortaya çıkarır. Devrim, ulus-devlet ve uluslararası bir devlet sistemi bağlamında ele alınır. Bu yaklaşımın önemli ismi Tilly, son 500 yılın Avrupa devrimlerini, devletlerin yapısındaki değişimlerle ve devletler arasındaki ilişkilerle bağlantılı olarak incelemiştir. "Devletler yoksa, devrim de yoktur" gibi bir önerme bu yaklaşımı belirler.<sup>8</sup> Devrim olasılığı ve devrimin yapısı, devlet örgütlenmesine ve devlet sistemlerine göre değişir. Devlet iktidarında ileride meydana gelecek farklılaşmalara göre de değişecektir. Artık, devlet eski devlet olmadığına göre, devrimler de eski devrimler değildir.

Devrimler, rol oynayan başka süreçler ne olursa olsun devlet iktidarının el değiştirmesini içerir. Devrimler, çevredeki toplumsal örgütlenmelerden bağımsız, yalıtılmış bir devlet iktidarı içinde gerçekleşmezler. Tam tersine, bir devletin çevresindeki toplumsal süreçler, devrim beklentisini ve devrimin yapısını derinden etkiler. Bundan dolayı devrimler, hakim devlet sisteminin bir fonksiyonu olarak olasılık ve yapı bakımından değişiklik gösterirler. Sorun, sadece herhangi bir devletin örgütlenmesinin, onun devrime yakınlığını etkilemesi değildir. Devletler arasındaki ilişkiler de devrimin yerini, olasılığını, yapısını ve sonucunu etkiler. 1905 ile 1917'deki Rus devrimleri değerlendirildiğinde, her ikisinde de devletin savaşta yenildiği için bütün itibarını kaybettiği görülür. Bu devrimlerde, savaşların neden olduğu devlet iflasi, siyasî çöküşün önemli etkeniydi. Japonya, Rus ordularını yenilgiye uğratmakla 1905 Devrimi'ne katkıda bulunmuştu. Almanya'nın tıpkı 1917 Rus Devrimi'ne yardımcı olmasındaki gibi.<sup>9</sup> Bu husus Fransız Dev-

<sup>7</sup> Arendt, s. 156.

<sup>8</sup> Goodwin, Jeff, "State-Centered Approaches to Social Revolutions", *Theorizing Revolutions*, Ed. John Foran, Routledge, London, 1997, s. 14.

<sup>9</sup> Tilly, Charles, *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*, Çev. Özden Arkan, Medya Ofset, s. 23

rimi'nde de bir gerçektir. Fransa Krallığı'nın Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nı İngiliz İmparatorluğu'na karşı doğrudan desteklemesi Fransız maliyesini çökertmişti. Fransa Krallığı bütçesini dengeleyebilmiş olsaydı, belki devrim hiç olmayacaktı.<sup>10</sup>

Gerçekten de ulus-devlet, herhangi bir devrimden çok daha eskidir.<sup>11</sup> 1800'den önce Avrupa'da pek çok devlet biçimi ortaya çıkmış olsa da, 18. yüzyıldan itibaren artık hakim olmaya başlayan devlet biçimi, ulus-devlet ve kral-devlet olarak gelişmişti. Feodal toplumdaki yerleşmiş iktidar yapısı karşısında, siyasî iktidar parçalanmışlığına son verenler, din savaşlarını önleyenler, kamu düzenini kuranlar mutlak monarşilerdi. Yönetimlerini merkezileştiren krallar eliyle ulus-devlet, özellikle 16. ve 17. yüzyılların içinden gelişerek 18. yüzyılın bir gerçeği olarak yaratılmıştı. Egemen krallar, kurdukları merkezî devlet aygıtı ile tek devleti yaratırken, tek ulus yapımı da işlemeye başlamıştı. Orduların yeniden örgütlenmesi sonucunda büyük Avrupa devletleri, genel olarak dolaylı yönetimden dolaysız yönetime geçmişti. Krallar, büyük toprak sahipleri, kilise adamları, kent yönetimleri ve tüccarlar gibi özerk araçlara dayanarak onların kendi adlarına yönetmesini beklemek yerine, idare, vergilendirme, askere alma, nüfus işlemleri ve örgün eğitim gibi düzenlemeleri doğrudan yapan devlet aygıtı geliştirmişlerdi. Bu yeni devlet tipine verilen ulus-devlet adı, her şeye rağmen yanıltıcıydı. Massimo d'Azeglio'nun ünlü sözü "İtalya'yı yaratık, şimdi de İtalyanları yaratmalıyız" ve Polonya'nın kurtarıcısı Pilsudski'nin "Ulus, devleti yaratmaz; ulusu yaratan devlettir" deyişi,<sup>12</sup> ulus-devletin bir gerçek değil, bir program olduğunu ifade eder. Nitekim devletler, önceden görülmemiş bir ölçekte millî eğitim sistemleri kurmaya, standart millî diller yaratmaya, sergiler müzeler kurup sanatı desteklemeye, kültür üretimini ve mirasını geliştirmeye, iletişim ağları kurmaya, millî bayraklar, semboller, marşlar, bayramlar, törenler ve gelenekler icat etmeye girişmişlerdir. Sonuç olarak çokdilli ve farklı kültürel yapılar karşısında ortak millî kültür, milliyetçiliğin erdemi olarak beliren millî birlik ve bağımsızlığın güvencesi olarak yaratılmak istenmiştir.<sup>13</sup>

<sup>10</sup> Trask, Scott, "Fransız Devrimi'nin Gerçek Sebebi Neydi?", Çev. Bilal Canatan, *Liberal Düşünce*, Cilt 10, Sayı 37, 2005, s. 79.

<sup>11</sup> Arendt, s. 16.

<sup>12</sup> Hobsbawn, Eric J., *Nations and Nationalism since 1780*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, s. 44.

<sup>13</sup> "İnsanların yaşamlarının geleneksel olarak ya kabile, klan, kastla ya da köy, belde, küçük devletle bağlı olduğu yerde, milliyetçiliğin doğuşu onları daha büyük topluluklara zorlayan baskılar yaratır. Daha küçük topluluklar, ulus içine tamamen emilmeye güçlü bir direniş göste-



Avrupa devletlerinin, ekonomileri ve kültürlerinde meydana gelen uzun vadeli dönüşümler, devrim de dahil olmak üzere, sosyal kavga'nın yapısını derinden etkilemiştir. 1492'den bu yana Avrupa ele alındığında, taleplerin ifade edilmesinin karakterini ve sıklığını etkileyen çeşitli yapısal değişimler söz konusudur: Bunlar arasında, 1800'den sonra hız kazanan kentleşme, ticaret kapitalizminden sanayi kapitalizmine geçiş, gerek köylü gerekse kentli işgücünün hızla proleterleşmesi, hızlı nüfus artışı, kitlesel göçler ve büyük bürokratik devletlerin giderek ağırlık kazanması sayılabilir.

Çatışma ve ayaklanma kalıpları yüzyıllar içinde çarpıcı değişimler geçirmiştir. Ekonomiler ve yönetimler ulusallaştıkça, yani merkezileştikçe, Avrupa'nın tamamında şu ya da bu derecede yerel taleplerden ulusal taleplere, hamilere yöneltilen (hamilerin aracılık ettiği) taleplerden, doğrudan siyasî iktidara yöneltilen taleplere, birbirine sıkı bir biçimde bağlanmış grup taleplerinden bütün nüfus kategorileri adına taleplere geçilmiştir.<sup>14</sup>

Gerçekten, ulus-devletlerin doğuşu öncesinde köklü dönüştürücü süreçler ve ayrı siyasî bir program veya moral bir ideal olarak nitelenen toplumsal devrimlerin meydana gelmesi tek kelimeyle imkansızdı. Modern çağa kadar toplumların dokusunu kökten değiştirerek, bir toplumu yeniden yaratacak bir kurum mevcut değildi. Ancak ulus-devlet gerçeği,\* bunu değiştirmişti. Devrimciler, toplumları yeniden yapmak için çoğu zaman devleti sağlamaştırmak yoluna gitmişlerdir.<sup>15</sup> Toplumsal çatışma, insanlığın kendisi kadar eski olabilse de, bir halkı bütün yönleriyle kökten dönüştürmenin gerçeklik ve ideali, önce Avrupa'da yaratılan, sonra da bütün dünyada model alınan modern devlet ile yaşıttır.<sup>16</sup>

---

rebilirler", Emerson, Rupert, *From Empire To Nation*, Harvard University Press, Cambridge, 1960, s. 386.

<sup>14</sup> Tilly, s. 65.

\* Ashında "örgün devlet", çoğu durumda ulus-devlete nazaran daha pratik ve sorunsuz bir kavramdır. Çünkü, gerçekten anlatılmak istenen, modern bürokratik devlettir. "Consolidated state" ifadesinin karşılığı olarak "pekişmiş devlet" yerine, "örgün devlet" tercih edilmiştir.

<sup>15</sup> Fransız Devrimi için bunu Marks'ın sözleriyle örneklendirebiliriz: "Engin askerî ve bürokratik örgütü ile, karmaşık ve yapay devlet makinesi, yarım milyon kişilik memur ordusu ve beşyüz bin kişilik öbür ordusu ile Fransız toplumunun bedenini bir zar gibi saran ve onun bütün gözeneklerini tıkayan korkunç bir asalak gövde olan bu yürütme gücü, mutlak krallık döneminde, devrilmesine yardım ettiği feodalitenin sona erişinde kuruldu. Büyük Fransız Devrimi, hükümet iktidarının merkezileşmesini, ama aynı zamanda, genişliğini ve niteliklerini ve aygıtını da geliştirdi. Napolyon, bu devlet mekanizmasını yetkinleştirme işini tamamladı," Aktaran: Lenin, V. I., *Devlet ve İhtilal*, Çev. Kenan Somer, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 2003, s. 36.

<sup>16</sup> Goodwin, s. 15.

Bu anılan ölçekteki dönüşüm düşüncesi, ilk kez Fransız Devrimi ile artık tasarlanabilir bir program olmuştu. Önceden de belirtildiği üzere devrimler, evrendeki gezegenlerin hareketine benzetilen, ahlakî olmayan ve değiştirilemez doğa olaylarıydı. Doğa yasalarıyla belirlenen anlam çağrışımının ortaya koyduğu gibi, devrimlere direnmek sonuçsuzdu. Fransız Devrimi ile birlikte, önlenemez sosyal ve siyasî bir dönüşüm olarak ilk başarılı bu devrim anlayışı, Marksist devrimcilikteki gerekirci boyutu anlamak için önemlidir. Toplumsal üretim ilişkilerinin köklü ve esasen siyasî bir başkaldırı yoluyla üretim güçlerine kendilerini uydurmak için nasıl dönüştüğünün resmi, tamamen doğrudan Büyük Devrim yıllarının Fransa deneyiminden alınmıştır. Bu şekilde, şiddetli siyasî bir değişimi, toplumsal bir dönüşümün motoru olarak düşünmek mümkün olmuştu. Doğru zamandaki devrimler, başlatılması kolay, ancak belirlenmiş menziline ulaşmaya kadar durdurulması imkansız bir çığ gibi görülmeye başlanmıştı.<sup>17</sup>

Devlet-merkezli devrim yaklaşımı, devrimci hareketlerin diğer sosyal hareket türlerinin aksine ele geçirmek veya ezmek şeklinde neden devlet iktidarını hedef aldıklarının çözümüne de ışık tutar. Modern toplumları kökten değiştirmek isteyenler, eğer devrimle tutarlı iseler, kurulu düzene (devlete) karşı bir duruş geliştirirler. Devlet, meşru güç kullanma tekeli sayesinde, gerekirse şiddet yolu ile bir toplumun en temel kurallarının (siyasî örgütlenmeden kurulu üretim ilişkilerine) uygulayıcısıdır. Bu kuralların herhangi bir köklü yeniden tasarımı, bizzat devlet iktidarının kendisine karışmayı zorunlu kılar. Bunun için modern devletler, taşıdıkları büyük güçten dolayı devrimci hareketlerin tek hedefi değilse de vazgeçilmez hedefi olmuştur.

Bu devrim anlayışı, Marksistler tarafından da benzer şekilde paylaşılır. Devrim, sosyalizmin kurulması için önkoşul olduğundan tarihî bir zaruretti. Marksistler için devrimlerin gerisindeki sürücü güç, sınıf mücadelesidir. Marks ve Engels'in devrimci şiddetin kaçınılmazlığı öğretisi, "burjuva devlet" ile ilgilidir. Burjuva devlet, proleter devlete (proletarya diktatörlüğüne) yerini "sönme" yoluyla değil, ancak ve ancak zora dayanan bir devrimle bırakabilir. Engels'in zora dayanan devrime yaptığı övgü, Marks'ın düşüncesine uygundur.<sup>18</sup> Marks ve Engels'in öğretisinin temelinde, bu devrim düşüncesinin sistemli bir biçimde yığınlara aşılınması zorunluluğu yatar. Ancak, bir devrimle iktidar olan proleter devletin de sonunda tasfiyesi öngörülür: "Zora dayanan devrim olmaksızın, burjuva devlet yerine proleter devleti geçirmek olanaksızdır. Proleter devletin kaldırılması, yani tüm dev-

<sup>17</sup> Dunn, John, *Modern Revolutions*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, s. 3.

<sup>18</sup> Lenin, s. 29.

letin kaldırılması ise ancak sönme yoluyla olanaklıdır."<sup>19</sup> "Bütün siyasî devrimler, bu makineyi kırarak yerde, daha da yetkinleştirmekten başka bir şey yapmadılar. İktidar için art arda savaşıyan partiler, bu engin devlet yapısının fethini, kazananın başta gelen ganimeti saydılar."<sup>20</sup> Lenin, Marks'ın bu sözlerine aşağıdaki eklemeyi yapar:

Bu ilginç özetle Marksizm, devlet sorununun henüz çok soyut bir biçimde, en genel kavram ve terimlerle konuşulduğu Komünist Manifesto'ya göre büyük bir ilerleme gösterir. Burada sorun, somut bir biçimde konmuştur ve sonuç son derece açık, kesin, pratik olarak elle tutulur bir durumdadır: Önceki bütün devrimler, devlet makinesini yetkinleştirmişler, güçlendirmişlerdir; oysa, onu kırmak, yıkmak gerekir.<sup>21</sup>

Lenin, devlet ve devrim bağıntısında her devrimin temel sorununun, devlet iktidarı olduğunu tespit etmiştir. Devrimcilerin görevi, sadece yasaları ve hükümet görevlilerini değiştirmek değil, aksine devletin yapısal niteliklerini değiştirmek ve toplumun bütününe yeniden tasarlayabilecek tamamen farklı türden bir iktidar yaratmaktır.<sup>22</sup> Lenin, bir avuç suikastçının ani komplosunun devrimci yeterliliğine inanan sadece bir Blanquist\* değildi:

Gerek sömürülenleri gerekse sömürenleri etkileyen ulus çapında bir kriz olmaksızın, bir devrim imkansızdır. Bir devrim için ilk temel, işçilerin çoğunluğunun (veya en azından sınıf-bilinçli, düşünen, siyasî olarak aktif işçilerin çoğunluğu) devrimin gerekli olduğunu ve devrim için hayatlarını feda etmeye hazır olduklarını tamamen anlamalarıdır. İkincisi, yöneten sınıfların, en geri kitleleri bile siyasete çeken bir hükümet krizinden geçiyor olmasıdır. Her gerçek devrimin belirtisi, siyasî mücadeleyi yapmaya muktedir olan, o zamana kadar kayıtsız kalan çalışan ve ezilen kitlelerin sayısındaki on kat, hatta yüz katlık, hükümeti zayıflatan ve devrimcilerin hükümeti çabucak devirmesini mümkün kılan, hızlı artıştır.<sup>23</sup>

Devrimi, devletin çöküşü derinden etkiler. Devletin dağılması (işlevsizleşmesi), dolu-dizgin bir devrimci değişim için gerekli siyasî fırsatları yaratır. Devletin çöküşünün devrim için değeri, devletçi devrim analiziyle daha rahat kavranabilir. Skocpol, "Devletler ve Toplumsal Devrimler" kitabında devlet merkezli bir bağlamdan hareket etmiştir. Skocpol, dönüştürücü, sınıf

<sup>19</sup> Lenin, s. 30.

<sup>20</sup> K. Maks, *Louis Bonaparte'ın 18-Brumaire'*nden aktaran: Lenin, s. 36.

<sup>21</sup> Lenin, s. 36.

<sup>22</sup> Goodwin, s. 15.

\* *Louis Auguste Blanqui* (1805-81), 1830, 1848 ve 1871 devrimlerinde öncü rol oynayan Fransız sosyalisti.

<sup>23</sup> Lenin'den (*Selected Works*, 2 vols, Moscow, 1947, 2, s. 621) aktaran: Dunn, s.15.

temelli aşağıdan isyanların, neden Fransa, Rusya ve Çin'de meydana geldiğini açıklamak için sadece siyasî fırsat yaklaşımından yararlanmamış, aynı zamanda ilk elden böyle fırsatları yaratan siyasî krizleri açıklamak için de devlete başvurmuştur.

Scopol, bu bağlamda toplumsal devrimci dönüşümler için devletin makro bir yapı olarak ele alınmasını önerir. Toplumsal devrimlere, onları yalnız ulusal düzeyde yahtarak yaklaşmanın eksikliğine işaret eder. Ulus-devletler ve onların rekabetleri önemli gerçekler olarak kaldığı sürece, çözümlenmenin temel birimi olarak devlet/toplum kalmalıdır. Ancak bu birimlere dahil örüntü ve süreçlere gönderme yapan değişkenlerin yanında, ulusaşırı etkenlerin de anahtar kavram değişkenler olarak göz önüne alınmasını ister:

Toplumsal devrimlere, gerçekten maruz kalan ve kalabilecek ülkelerin ulusaşırı yapılarının kapsamı, bir çok yönden konuyla ilgilidir. Tarihsel olarak, denk olmayan, rekabete dayalı uluslararası ilişkiler, belli bir ülkenin devlet ve sınıf yapılarının biçimlenmesine yardım eder; böylece devrimlerin meydana çıktıkları (ya da çıkmadıkları) iç bağlamı etkiler. Buna ek olarak, ulusaşırı ilişkiler gerçek devrimci krizler sırasında olayların yönünü değiştirir. Modern toplumsal devrimler, sadece uluslararası arenalarda avantajlı konumlarda bulunmayan ülkelerde gerçekleşir. Özellikle, askerî geri kalmışlık ya da siyasî bağımlılık gerçeği, toplumsal devrimlerin oluşunu ve yönünü can alıcı bir biçimde etkiler... uluslararası devlet sistemindeki gelişmeler (özellikle savaşlardaki yenilgiler ya da işgal tehdidi ve sömürgeci denetim üzerindeki mücadele) neredeyse tüm devrimci krizlerin patlak vermesine doğrudan katkıda bulunur. Çünkü, bu tür gelişmeler, kurulu siyasî otoritelerin temelinin oyulmasına yardım eder; böylece de temel çatışmaların ve yapısal dönüşümlerin önünü açar.<sup>24</sup>

Modern devrimler, 18. yüzyılın sonundaki Amerikan ve Fransız devrimleri ile tarihin akışında aniden meydana gelmiş olan ve önceden hiç bilinmeyen yeni örneklerdi. Devrim kavramının modern niteliği, onun dindışı\* niteliğinde de belirir. Toplumsal düzeni devirmeye yönelik geçmişteki girişimler, neredeyse her zaman ya açıkça binyılcı\*\* idiler (yani, toplumsal dün-

<sup>24</sup> Skocpol, Theda, *Devletler ve Toplumsal Devrimler*, Çev. S. E. Türközü, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s. 61.

\* laik (*laïque*)

\*\* İngilizce'de "millenarian" olan kelimenin kaynağı Yunanca "bin yıl" anlamına gelen "chiliasm" kelimesidir. Bazı Hıristiyan mezheplerinin inancına göre, Hz. İsa kıyametten önce dünyaya dönüp bin yıl saltanat sürecek ve iyileri mükafatlandırıp kötülerini cezalandıracaktır. Binyılcı ideoloji deyimi, ne zaman ve nasıl gerçekleşeceği belli olmayan bir dünya cenneti, ku-

yanın nasıl değiştirileceği anlayışlarında büyük ölçüde aşkın\*, dünyevî olmayan durumdaydılar) ya da yine açıkça geçmişteki ideal bir düzenin restorasyonu ile meşgulüydüler. Yeni bir düzenin gerçekliğinin güvencesi, esasen onun dinî olmasındaydı. Mantığında dinî olmayan herhangi bir (düzen) değiştirici girişim ise yenilikçi değil, muhafazakârdı.<sup>25</sup>

Siyasetten dinin dışlanması ve kendi saygınlığı ile dindışı bir alanın doğuşu\*\*, devrim olgusu için vazgeçilmezdir. Devrim, kesinlikle yeni ve dindışı bir düzenin doğuşunu meydana getiren geçici bir safha demektir. Bundan dolayı bütün modern devrimler, Hıristiyan öğretilerine değil, laikleşmenin kendisine dayanır. Bu laikliğin ilk aşamasında ise reformasyon değil, mutlakiyetçi yönetimin yükselişi vardır. Tanrı sözünün Kilise'nin geleneksel otoritesinden özgürleşmesi ile Luther'e göre dünyayı sarsan "devrim", değişmezdir ve laik hükümet biçimlerinin hepsine uygulanır. Yeni laik bir düzen kurmak yerine, dünyevî düzenlerin temellerini sarsar. Luther'in, yeni bir kilisenin kurucusu olduğu bir gerçektir. Ama kurduğu kurum, asla "çağın yeni bir düzeni" olarak amaçlanmamıştı. Aksine, doğru Hıristiyan yaşamını laik düzenden çok daha kökten özgürleştirmeyi ifade etmişti. Ortaçağın dinî hareketlerinde, modern kitlesele çılgınlığın öncüleri görülebilir. Modern çağın belirli dinî hareketlerinde çok açık görünen isyancı ruh, çoğunlukla siyasî olarak sonuçsuz kalmasının yanında, tarihî olarak da yararsız olan uyanış veya diriliş hareketleriyle sonuçlanmıştır. Modern çağ öncesinde Hıristiyanlık adına hiçbir devrimin yapılmadığı bir gerçektir.<sup>26</sup>

Devrim, insanın çevresini denetleme ve değiştirme yeteneğine inancın yanında, buna hakkı olduğunu da benimseyen modern anlayışın nihaî ifadesidir. Böyle olduğu için insanlık tarihinin herhangi bir döneminde ve her toplum tipinde meydana gelebilecek bir olay değildir. Bütün zamanlar için genel bir kategori değil, ancak tarihî olarak belirli bir çağ ile sınırlı bir olgudur. Devrim, toplumsal ve iktisadî karmaşıklık düzeyi çok düşük geleneksel toplumlarda görülmez. Aynı şekilde, çok modernleşmiş toplumlarda da meydana gelmediği belirtilir. Devrimin ortaya çıkması, sosyal ve ekonomik gelişmeyi bir şekilde tecrübe eden, fakat siyasî modernleşme düzeyi sosyal

---

sursuz bir devlet ve toplum hayatı vaad eden ütopyacı ideolojileri ifade eder, Özbudun, Ergun, *Siyasal Partiler*, A.Ü Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 117.

\* *transcendental* (doğaüstü)

<sup>25</sup> Dunn, s. 5.

\*\* Laikleşme (*secularization*)

<sup>26</sup> Arendt, s. 19

ve ekonomik değişimin gerisinde kaldığı toplumlarda çok daha muhtemel görünür.<sup>27</sup>

Devrimler, bilindiği üzere, asla güneş tutulmaları, depremler veya volkanik patlamalar gibi doğa olayları değildir. İnsanların eylemleri yoluyla meydana geldikleri için doğa bilimlerinin yöntemleri içerisinde ne açıklanabilir ne öngörülebirlirler. Herhangi bir hastalığın seyrini izleyen klinik koşullardaki gözlemlerin ortaya koyduğu sonsuz tekrarlanış üzerine kurulu veriler de söz konusu değildir. Üstelik devrim olguları, bir yerlerde hep öylesine duran nesnel (deneysel) olgular olmadığından insanî değer yargıları nelerin devrim olgusu olduğuna da karar verecektir. Nitekim, bazılarının devrim olarak tanımladığı bir olay, diğer bazılarınca devrim olarak görülmebilir. Devrimlerin kendileri bile, yanlış ve doğru devrimler şeklinde nitelenebilir.<sup>28</sup> Kimi zaman da doğru devrimler nitelmesi ile tutarlı olarak toplumların gerek duydukları bir olay olarak görülebilir: "İnsan grubu ilişkilerinin akışında, uzun bir zaman için bir hava kadar bize kontrol edilemez olur ve çoğunlukla kurak bir taşradaki fırtına kadar yararlıdır."<sup>29</sup> Aslında 20. yüzyılın ortasında gelişen Amerikan sosyolojisi, devrim travmasının izlerini taşır. Sorokin, Moreno, Parsons ve benzerleri 1917 Rus Devrimi ve onun I. Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa'daki olumsuz yankıları ile birlikte devrimleri, Amerika'daki düzenlilik ve istikrar karşısında toplumsal düzen yozlaşması olarak görmüşlerdir:

Sorokin'in, Sovyet Devrimi'nin ilk yıllarında edindiği deneyimlere dayandığını açıkça itiraf ettiği Devrimlerin Sosyolojisi (1925) adlı yapıtının odağında yer alan başlıca kavram, devrim sürecinin insan davranışlarında yol açtığı yozlaşmadır: Mülkiyet duygusunun, çalışma ilişkilerinin, cinsel davranışların, yukarıya ve aşağıya doğru hiyerarşik ilişkilerin, dinî, ahlakî, estetik tutumların v.b. yozlaşması... başka pek çokları gibi, Sorokin için de devrim, şu saygın ihtiyarı baştan çıkaran fahişedir.<sup>30</sup>

Modern çağ, eşsiz teknolojik gelişmesi ile sanki sonsuza dek sürecekmiş gibi benimsenen yoksulluğun artık bir kader olmadığını kanıtlamıştı. Amerika, yalnız bundan çok önce sefaletin olmadığı bir toplumun simgesi haline gelmişti. Amerika'da sefaletin olmaması ve bunun Avrupa'da kavranmış

<sup>27</sup> Huntington, s. 265

<sup>28</sup> "Biz Amerikalılar, devrimci değişime uğrayan toplumların ortasında pek çok yönden istikrarlı bir toplum olarak görünürüz. Devrimlerden, komünist veya faşist yanlış türden devrimlerden çok az korkarız," (Brinton, s. 5).

<sup>29</sup> Brinton, s. 6

<sup>30</sup> Sorokin'den aktaran: Decoufle, Andre-Clement, *Devrimler Sosyolojisi*, Çev. Mehmet Aközer, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 21.

olmasından sonra, ancak sosyal sorun ve yoksulların isyanı, gerçekten devrimci bir rol oynamaya başlamıştı. Antik çağdan gelen zenginlerle yoksullar arasındaki sözde doğal fark üzerine kurulu sonsuz tekrarlanış döngüsü, Fransız Devrimi'nin çıkmasından önce Amerikan toplumunun görece refahı ile artık herkes için kırılmıştı. Sosyal sorunun, yani sefaletin varlığının devrimci rolü, Amerikan Devrimi örneğinden aktarılmalıdır. Antik Çağ'daki yönetimlerin döngüsü kuramlarının anlattığı çıkarların güdümündeki başkaldırı ve yönetimlerin şiddet yoluyla devrilişi de zenginler ile yoksullar arasındaki farktan doğardı. Yalnız bu farkın kendisi, hayatın kendisi kadar siyasî bir toplum için de doğal ve kaçınılmaz görülürdü. Sosyal sorun, modern çağ öncesinde değil ancak modern çağ ile devrimci bir rol üstlenmeye başlamıştır. İnsanlar, bu çağ ile artık sefaletin insan yaşamının doğal bir parçası olmadığını düşünmeye başlamıştır. Sefaletin pençesinden uzak yaşayan azınlık ile sefaletin vurduğu çalışan çokluk arasındaki farkın, kaçınılmaz ve sonsuz olmadığı artık anlaşılmıştı. Yeryüzündeki yaşamın, kıtlıkla lanetli olması yerine bollukla donatıldığı inancı devrim öncesi Amerikan yapımıydı ve doğrudan Amerika'nın koloni yıllarının ürünüydü.

Fransız Devrimi üzerinde Amerika'nın etkisinin olduğu kadar, Amerikan Devrimi üzerinde de Avrupalı düşünürlerin büyük etkisinin olduğu bilinen bir gerçektir. Burada konumuz bağlamında belirtilmesi gereken, Kurucu Meclis gerçeği veya *Virginia* haklar bildirisi örneğinde hazırlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi gibi Fransız Devrimi üzerindeki kanıtlanabilir hiçbir etkinin, dönemin Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonilerinin "şaşırtıcı refahı"nın derin etkisi kadar olmadığıdır.<sup>31</sup>

Önce Avrupa'da, sonra bütün dünyada insanların ruhunu devrime uğratan değerlerin, Amerikan Devrimi ve onun yeni bir devlet, yeni bir hükümet mücadelesi olmaktan ziyade, asıl Amerika "yeni kıta", Amerikalı "yeni adam" ve Jefferson'ın sözleri ile "yoksulların, zenginlerle tadını çıkardığı sevimli eşitlik" olduğu ileri sürülür. Fransız Devrimi'nin sonraki safhalarından günümüz devrimlerine kadar bu boyut içerisinde, devrimciler için siyasî alandaki yapı değişikliklerinden daha çok, Amerikan Devrimi öncesinde Amerika'da olduğu gibi toplumun dokusunu değiştirmek çok daha önemli olmuştur. Modern çağın devrimleri sosyal koşulların kökten değişimiyle uğraşır. Bu değişimin kaynakları, Amerika için kıtanın keşfi ve kolonileştirilmesinde saklıydı. Yeni Dünya'da doğal olarak gelişmiş olan bu "sevimli eşitlik", Eski Dünya'da ancak bir devrimin şiddet ve kan dökümüyle

<sup>31</sup> Arendt, s. 16.

başarılabilir. Bu yaklaşımın mantikî bir sonucu olarak Amerika'da asla bir devrimin meydana gelmediği görüşü yaygındır.<sup>32</sup>

## II. DEVRİM KURAMLARI

### A. GENEL OLARAK KURAM

Bir devrim, zihinde başlar; amacı, dünyayı değiştirmektir. Devrimlerin, doğası, anlamı, oluş ve gelişimini kavramak güdüsü de doğal olarak zihinde başlar. Belki bir devrimi yapmak, onu anlamaktan çok daha kolaydır.

Pozitivizm, deneyi, kavramların ve kuramın önüne alır. Deney önce gelir ve kuram bu deney üzerine kurulur. Kavramlar ve kuram deney üzerine kuruldukları için dış gerçeklikten bağımsız değildir. Pozitivizme göre duyum verileri, bilincimize saf ve özgün halleriyle yansır ve bundan dolayı da insanın bilgileri ile dış dünyanın olguları arasında bir denklik söz konusudur.

Tarihsici okul için ise bilinç, duyum verilerine asla özgün halleriyle nüfuz edemez. Olgular, zihnin *a priori* ilkeleri veya kategorilerinin yapılandırıldığı bir süzgeçten geçirilerek kavranır. Zihin, duyumları sadece edilgen bir biçimde kaydeden bir alıcı değildir; aksine bilginin edinilmesinde yaratıcı bir unsur olarak işlev görür. Deney, zihin tarafından hem seçilir hem biçimlendirilir. Ayrıca, gerek kavramlarımız gerekse zihnimizin kategorileri, çağdan çağa ve kültürden kültüre de değişir. Bu bakımdan dünyanın nesnel bir görüntüsü yoktur. Hem fizikî dünyanın hem toplumsal ilişkiler örüntüsünün yorumlanması, geçmişte günümüzden farklı olduğu gibi, gelecekte de günümüzden farklı olacaktır.

Felsefe de bilim de hakikatin, doğru bilginin, nesnellüğün, kesin ve nihai bulguların peşinden koşar. Ancak, insan zihninin tarihîliğini kabul etmek, bilginin nesnellüğünü baştan reddetmek demektir. Bu, felsefe ve bilimin peşinden koştuğu doğru ve gerçeğin, görelî ve öznel olması demektir. Bu görelîlik ve öznelîlik, bir dereceye kadar bir çağ içinde hakim olan dünya görüşü veya paradigmalara göre belirlenir; yani paradigma-içi veya kuram-içi bir nesnellik söz konusudur. Bilim adamı, araştırmalarını bir program çerçevesinde yürütür ve bu program, arkasından dünyaya bakılan bir gözlük gibidir. Dış gerçeklik bu gözlüğün camından görünür ve ona göre algılanır. Gözlük değişir, dünyaya bakış değişir. Bu, dış gerçekliğin kendi başına bir anlam ifade etmemesi ve gerçekliğin kuram (dünya görüşü) tarafından belirlenmesi demektir.<sup>33</sup>

<sup>32</sup> Arendt, s. 17.

<sup>33</sup> Akın, Erkan, *Bilim ve Siyasal Sistem*, Gazi Büro Kitabevi, Ankara, 1997, s. 49.



Kuram, felsefe veya spekülasyon da demek değildir. Kuramlar, açıklarlar ve öndeyide bulunurlar. Kuramlar, olguların özetleridir ve olgulara mantikî tutarlılık verirler. Devrim kuramı, sınanabilir varsayımları ile mantıken bağlantılı genellemeleri gerektirir. Kuramlar, doğrudan sınanmazlar, sadece varsayımlar sınanabilir. Bir kuram, varsayımlarının geçerliliğine göre ya yakta kalır ya da yıkılır.

Tarih, sahip olduğumuz tek geniş ölçekli bir deneyim laboratuvarıdır. Düşüncelerin sınanabileceği yer tarihtir. Dolayısıyla, her kavramın bir tarihi vardır. Tarih içinde, bir kavramın birbirini izleyen değişimleri, toplumların siyasetlerinin kaderiyle ilgilidir. Tarihe, asla tekrarlanmayan tekil deneyimlerin bir birikimi olarak bakmanın ötesinde, bu deneyimlerin algılanan benzerlikleri ve tekrarlanan özellikleri yönüyle de bakmak gerekir. Her elmanın diğerinden farklı olduğu ve her insanın bir diğeri ile aynı olmadığı bilindiği halde, bir tür olarak "elma"dan, genel olarak da "insan"dan söz ederiz. Aynı şekilde devrim de, diğer siyasî şiddet ve sosyal çatışma türlerinden, ayrı bir boyutları ile ayrılabilenlidir.

## B. DOĞAL DEVRİM TARİHİ KURAMI

1920 ve 1930'larda İngiliz Devrimi (1640), Amerikan Devrimi (1776), Fransız Devrimi (1789) ve Rus Devrimi (1917) üzerine yapılan çalışmalardan doğmuştur. Bu devrimler üzerinde çalışanlar,\* bu devrimlerin paylaştıkları bir takım ortak oluşumları fark etmişlerdi. Gerçekten de bu devrimlerin başlıca olayları arasında hatırı sayılır bir karşılıklık vardı. Bu gözlemlerin bir kısmı, geçerlilikleri yönünden, yasa benzeri ampirik genellemeler gibi görülmüştü. Her devrim, kaçınılmaz olarak bu doğal devrim tarihiyle bağlıydı. Çeşitli sosyal gruplar, devrim oyununda değiştirilemez çeşitli rolleri üstlenmek durumundaydı. Üstelik bu kuramcılar için devrim, sağlıklı bir bedenî sarmış hastalık gibiydi,<sup>34</sup> Devrim geçiren bir ülke, öldürücü bir kanserden acı çeken kişi konumundaydı. Hastalığın sona ermesinden sonra ise oldukça uzun bir barış ve sükunet dönemi söz konusuydu. Çünkü devrimci toplum, nekâhet dönemine gerek duyardı:

Devrimleri bir çeşit havale\*\* olarak kabul edeceğiz... toplumda devrimin doğuşu sırasında veya devrim patlamadan çok önce, eski rejimde, gelen kargaşanın belirtileri olacaktır.. Belki onlar, bir hastalı-

\* Önemlileri şunlardır: Crane Brinton, *The Anatomy of Revolution* (1938); Lyford Edward, *The Natural History of Revolution* (1927); George Pettee, *The Process of Revolution* (1938).

<sup>34</sup> Kimmel, Michael S., *Revolution, A Sociological Interpretation*, Polity Press, Cornwall, 1990, s. 48.

\*\* "fever"

ğın henüz başlangıcında, daha hastalık olarak yeterince gelişmediğinde, ancak dikkatli bir doktor için işaretler olduğundan, belki ilk belirtiler olarak tasvir etmek daha iyidir. Sonra tam belirtilerin kendini gösterdiği ve devrim havalesinin başlamış olduğunu söyleyebilecek olduğumuz bir zaman gelir. Bu hastalık, en şiddetli devrimcilerin kuralı olan bir çılgınlıkla, yani Terör Saltanatı\* ile çoğu kez eşlik edilen bir krize, düzenli olarak değil fakat ilerleme ve gerilemelerle gelişir. Bu krizden sonra... nekâhet dönemi gelir. Sonunda havale, iyileşir ve hasta tekrar kendisidir. Bütünüyle yeni bir adam şeklinde kesinlikle yenilenmese de, en azından benzer bir salgına karşı bir müddet için bağışıklık kazandığından, bu deneyimle belki bazı yönlerden gerekten güçlenmiştir.<sup>35</sup>

Doğal devrim tarihi okuluna göre devrimler, görüldüğü gibi birbirini izleyen safhalar yoluyla gelişir. Bu okulun devrim aşamalarına ilişkin ampirik genellemeleri şöyle özetlenebilir:<sup>36</sup>

1. Devrim öncesinde aydınların büyük çoğunluğu, rejimi desteklemeyi durdururlar. Rejimi suçlayarak önemli reform taleplerinde bulunurlar. Aydınların, kurulu düzenden desteklerini çekmeleri, rejimin performansı konusundaki yaygın hoşnutsuzluğu gösterir. Bu hoşnutsuzluk, devlet ve toplumun önemli kesitlerine de yayılır.

2. Devlet, eski rejimin düşüşünün tam öncesinde başlıca reformları yaparak eleştirileri karşılamaya girişir. Bunun geçmişteki örnekleri olarak, XVI. Louis Fransa'sının reformları, Rusya'daki Stolypin'in tarım reformları (1906) ve Çin'deki Boxer reformları sayılabilir. Böyle reformlar, çoğu kez yeni unsurları parlamento veya konseylere sokarak gerçek yetkilerle donatmaksızın, rejimle bütünleştirmeyi dener. Bununla birlikte bu reformlar, böyle zamanlarda hükümet üzerinde daha ileri değişikliklerin yapılması baskılarını cesa retlendirdiğinden, rejimin daha da altını oyacak şekilde işler.

3. Eski rejimin fiili düşüşü, ağır siyasî bir krizle başlar. Bu kriz, devrimci muhalefetin eylemlerinden değil; hükümetin, askerî, iktisadî ve siyasî sorunlarla baş etmedeki yeteneksizliğinden doğar. Devrimin ani başlangıcı, devrimcilerin gücündeki ani artıştan ziyade, devletin zayıflaması veya felce uğramasıyla olur.

4. Eski rejime karşı devrimciler birlik olsalar da, devletin çöküşü sonrasındaki devrimci iç çatışmalar sorunlara gebe dir. Eski rejimin düşüş heyecanının tadılması sonrasında, devrimci muhalefet çok çabuk bütünlüğünü

\* "the Reign of Terror"

<sup>35</sup> Brinton, s. 17.

<sup>36</sup> Goldstone, Jack A., *Revolutions*, Harcourt Brace College Publishers, Orlando, 1994, s. 2 vd.

kaybederek, çoğunlukla olduğu üzere üç fraksiyona ayrılır: a. Değişimi en aza indirmeye uğraşan muhafazakârlar. Bu muhafazakârların çoğu, ileride devrilen rejimi desteklemeye yönelecektir, b. Hızlı ve yaygın bir değişimden yana olan köktenciler,\* c. Orta bir yol tutturmaya çalışan ılımlılar. Devrimciler arasındaki bu çatışmanın sonuçları, askerî bir darbeden iç savaşa kadar uzanabilir.

5. Devlet yönetimini ilk ele geçiren grup, ılımlı reformculardır. Büyük devrimlerde gözlemlenen bu kabul, 1979 İran Devrimi'nde de tekrar doğruluğunu kanıtlamıştır. Krallığın düşüşü sonrasında iktidara ılımlı Bazargan geçmiştir.

6. İlimliler, sınırlı reform temelinde yönetimi yeniden kurmaya çalışırken, çoğunlukla eski rejimden kalan kurumları kullanırlar. Kitlesele seferberlik içindeki alternatif çok daha köktenci çevreler ise bu bağlamda yeni kurumsal yapılardan hareket ederler. Fransız Devrimi'nde Jirondenler, 1793 yılında iktidarı kaybederken iktidar Jakobenlerin olacaktır. İran'da ılımlı devrim hükümeti, kitle temeli olan köktenci din adamlarının ülkeyi yönetmek girişimiyle karşılaşmıştır.

7. Devrimleri izleyen bir halkın, gerek örgütlenmesindeki gerekse yönetici ideolojisindeki büyük değişiklikler, eski rejimin devrilmesiyle değil, köktenci, alternatif ve kitle desteği olan örgütlerin ılımlıların yerini almayı başarmasıyla meydana gelir. Çünkü, süreklilik arayan ılımlılar, eski rejimin devrilmesine neden olan yetersizlikleri hükümetten uzaklaştırmayı başaramazlar. Bunun yapılmasında köktenciler başarılı olurlar; çünkü, yönetimlerini güvence altına almak ve sorunları bastırmak için önlemleri aşırıya götürmekten çekinmezler.

8. Gerek devrimin getirdiği düzensizlik, gerekse radikal bir denetimin uygulanması, baskıcı bir yönetim eliyle düzenin zorla dayatılmasını gerektirir. Bu safha, terör dönemidir. Bunun örnekleri olarak Fransız Devrimi'nin giyotin günleri, Stalin'in kulakları\*\* imhası (1929) ve Mao'nun kültür devrimi hareketi (1966-69) sayılabilir.

9. Köktenciler ile ılımlılar, devrimin savunucuları ile dış düşmanları arasındaki mücadele, askerî liderleri çoğu zaman yöneten (hatta mutlak) bir liderliğe sevk eder. Bu şekilde doğan millî liderlerin, Washington, Cromwell, Napolyon, Atatürk, Mao, Tito, Boumedienne ve Mugabe gibi uzun bir listesi vardır.

\* radikaller.

\*\* Stolypin'in tarım reformları (1906) ile toprak sahibi olmaları sağlanan zengin Rus köylüleridir. Bolşevik devriminden sonra kollektifleştirmeye karşı çıktıkları için Stalin tarafından bir sınıf olarak ortadan kaldırılmışlardır.

10. Devrimin radikal safhası, sonunda pragmatizm safhasına yolu açarken, yeni statüko içinde ılımlı ilerlemenin yolu yapılır. Bu safhada köktenciler, ya yenilmişlerdir ya da ölmüşlerdir. Böylece, ılımlılar iktidara geri dönerler. Köktencileri "aşırılıklar" suçlayıp, istikrarlı kurumların çatısı altında vurguyu siyasî değişimden ekonomik ilerlemeye değiştirirler. Bu safha, Fransız Devrimi'nde Robespierre'in düşüşü ile, Rusya'da Khrushchev'in Stalin'i reddi ile, Çin'de ise Mao'nun müttefiklerinin düşüşü, dörtlü çete ile başlar.

Doğal devrim tarihi okuluna yapılan eleştirilerin ilki, aydınların devrimdeki rolünü, özellikle devrimlerin ilk safhaları için, aşırı vurgulamasıdır. Aydınların kurulu rejimden uzaklaşmaları, İngiliz ve Fransız devrimleri için gerçekten önemliydi. Bu genelleme, artık 20. yüzyıl devrimlerinin yaygın gözlemlenen merkezî bir değişkeni değildir. İkinci önemli bir eleştiri, bu kuramın Fransız Devrimi örneğini bütün devrimci olaylar için model olarak aşırı kullanma yönelimidir. Nitekim, bütün devrimlerin geçmek zorunda olduğu safhaların adları, çoğu zaman Fransız Devrimi'nden esinlenerek hazırlanmıştır. Fransız Devrimi, bir anlamda bütün devrimlerin damıtılmış, billurlaşmış halidir. Devrimci süreç, en saf biçimini Fransız Devrimi'nde açığa vurmuştur. Böyle bir bakış, bütün tarihî olayları, modele nasıl uydukları bakımından yargılamak, aynı zamanda Fransız modelinin tarihî özgüllüğünü önemsemez duruma düşer. Böylece, Fransız Devrimini belirli toplumsal ve tarihî koşullarından yalıtarak, bütün devrimler için tarihdışı bir model olmaya zorlar.

Bu yaklaşım, üçüncü bir eleştiriye doğurur. Çünkü, devrimin sonucu, devrim tanımının kendisinin bir parçası olur. Devrimci sürecin kendisi boyunca bir (değiştirici) özne olarak insanın önemini inkar eder. Şöyle ki: Bir devrim, özellikle Fransız Devrimi'nin tecrübe ettiği safhalar yoluyla gelişmezse, o zaman bir devrim olarak kabul edilmez. Kuşkusuz, farklı yörünge izleyen devrimci durumların pek çok örneği vardır. Bu bağlamda bu sapkın örnekler, devrim olarak sayılmamak durumuna düşer.<sup>37</sup> Bunun için herhangi belirli bir sonucu önceden varsaymayan ve insanların kendi kaderlerini tayin olasılığını açık bırakan, daha geniş bir devrim tanımı benimsenmelidir.

Doğal devrim tarihi yaklaşımı, pek çok temel soruyu yanıtsız bırakır: "Devrimler, neden meydana gelirler?" "Eski rejime muhalefetin nedenleri nedir?" soruları gibi. Devrimci safhaların birbirini izleyen anlatımı, devrimlerin kuramsal açıklaması ile aynı şey değildir.

---

<sup>37</sup> Kimmel, s. 52.

## C. MARKSİST KURAM

Materyalist tarih görüşüne göre insanların kendi maddî gereksinimlerini karşılama biçimi, toplumun kalanını belirler. Temeldeki toplumsal süreç, beslenme, giyinme ve barınma gibi maddî gereksinimlerin karşılanmasıdır. İnsanlar, bu gereksinimlerini çevrelerindeki doğal dünyada karşılarken, bu dünyayı kendi amaçları doğrultusunda emek süreciyle değiştirirler. İnsanın temel etkinliği, bu emek sürecidir. Marks, bunu maddî pratik olarak da adlandırır. Düşüncelerin ve bilincin üretimi, öncelikle doğrudan insanların maddî etkinliğine ve maddî etkileşimine, yani yaşamın gerçek diline bağlıdır. Anlamak, düşünmek ve insanların zihnî etkileşimi, bu açıdan insanların maddî davranışının doğrudan ürünü olarak ortaya çıkar. Aynı şey, siyasetin, yasaların, ahlakın, dinin, metafiziğin vb. dilinde ifade edilen bir halkın zihinsel üretimi için de geçerlidir.

Toplumsal ve iktisadî ilişkilerin çelişkili doğası, özünde iki etkene dayanır: Birincisi, işbölümüdür. Bu, kafa ve kol emeği arasındaki ayrımla başlayıp, hem emeğin hem de emeğin ürünlerinin nitel ve nicel açıdan eşitsiz dağılımına neden olur. İkinci etken ise özel mülkiyetle birlikte, bireyin çıkarısıyla topluluğun çıkarının örtüşmemesi durumudur. Bireyin çıkarı ve topluluğun çıkarı arasındaki bu çelişki sonucunda, ikincisi bireyin ve topluluğun gerçek çıkarlarından kopmuş, yanılmalı bir topluluk yaşamı olarak devlet gibi bağımsız bir yapı hâlini alır. Bunun sonucunda da devlet içindeki tüm mücadeleler, demokrasi, aristokrasi, monarşi arasındaki mücadeleler, oy hakkı mücadelesi vs. aslında farklı sınıflar arasındaki gerçek mücadelenin büründüğü yanılıcı biçimdir.<sup>38</sup>

Zenginlik, mülkiyet ve üretim araçlarına sahiplik bakımından insanlar arasındaki fark, ekonomik sınıfların doğuşuna neden olur. Üretim araçlarına sahip olan sınıf ile işçi sınıfı arasında kaçınılmaz bir düşmanlık vardır. İlki, çalışan sınıfın ürettiği değerleri sürekli sömürmeye çalışır. Sonuç, her zaman potansiyel olarak mevcut olan, fiilen de çok sık gerçekleşen sınıf çatışmasıdır. Devlet, üretim araçlarına sahip olanların çıkarını kollayan siyasî bir baskı ve denetim aracıdır. Dolayısıyla tarih, sınıf çatışmasının bir sonucu olan sosyal ve siyasî değişimin kayıdır.

Devrim, sosyal yapı daha ileri bir ekonomik gelişimi engellediğinde meydana gelir. Marks'a göre üretimin mülkiyet ilişkileri, üretimin maddî güçleri ile bağdaşmaz. Kapitalizm, ekonomik üretimin henüz geliştirilmiş en

<sup>38</sup> McLellan, David, *İdeoloji*, Çev. Barış Yıldırım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 14.

etkin sistemidir. Bununla birlikte, kapitalizmin dağıtım sistemi, özel çıkara dayanır ve bu özelliğinden dolayı da temelde üretimin sosyal nitelikleriyle çatışmaya düşer.

Kapitalist bir toplumda devrim potansiyeli aşağıdaki koşullar içerisinde artar:<sup>39</sup>

- a. Kapitalizm çok geliştiğinde,
- b. Daha az gelişmiş ülkelerin emperyalist kontrolü yoluyla sürekli kapitalist gelişme imkanının gerilemesi durumunda,
- c. Kapitalizmin üretim potansiyeli ile toplumun tüketim potansiyeli arasındaki fark arttığında (İlki sonrakinden daha yüksektir),
- d. Uluslararası dayanışma duygusunu da içeren işçilerin sınıf bilinci arttığında (İşçiler, sosyalist bir toplumun özgürleştirici ve yaratıcı potansiyelinin ayrıca farkında olurlar),
- e. Sendikaları ve siyasî partileri de içeren fabrikanın doğrudan ortamı dışındaki işçi birlikleri, çok daha kurumsallaştığında ve işçi sınıfının çok daha yüksek bir yüzdesini bir araya getirdiğinde,
- f. Aşırı üretim ve yetersiz tüketimin şiddetli ekonomik krizleri, küçülen bir burjuvazi ile büyüyen bir proleterya arasında toplumu kutuplaştırdığında (Orta sınıf, kaybolur. Köylüler, proleterya tarafından çoktan emilmiştir.),
- g. Proleteryanın yoksullaşması, işçileri ve ailelerini fiziken ancak hayatta kalınabilir bir noktaya ittiğinde,
- h. Devrim, diğer kapitalist ülkelerde meydana geldiğinde.

## **D. SİSTEM KURAMI**

Doğal devrim tarihi yaklaşımı, görelî olarak devrimci olmayan bir dönem olan iki dünya savaşı arasındaki dönemde büyük ölçüde Amerika'da gelişmiştir. Bu dönem boyunca Meksika, Rusya ve Türkiye'deki devrim sonrası rejimler, gelecekteki siyasî istikrarlarını göstermişlerdi. Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllar, devrimci değişikliklerdeki artış yıllarıydı. Bazı Amerikalı sosyal bilimcilerin, bütünleşmiş bir sosyal bilim için bir paradigma kurma çabaları, yeni bir devrim kuramı üretmişti. Doğal devrim tarihi kuramının devrimci safhalarının aksine, yapısal-işlevselci kuramcıların geliştirdiği sosyal sistem modeli, modernleşmenin bozucu niteliğinden ve çeşitli

---

<sup>39</sup> Greene, Thomas H., *Comparative Revolutionary Movements*, Prentice Hall, New Jersey, 1990, s. 188.

kollektif davranış şekillerinin doğuşundan kaynaklanan nedensel bir devrim görüşü geliştirmişti.<sup>40</sup> Bu model, batılı olmayan ulusların savaş sonrası dönemdeki gelişmelerini açıklamasının yanı sıra, onların kurulu siyasî seçkinlere meydan okuma eğilimlerini çözümlemesiyle de dikkat çekmişti.

İnsanlar, toplumsaldır. Toplumsal örgütlenme, insanlar arasında etkileşimin sürdüğü her yerde kaçınılmazdır. Zenginlik, statü ve güç dağılımındaki eşitsizlik, her toplumun gerçeğidir. Bu eşitsizlik, bir toplumun yaşaması için işlevsel olan işbölümüne karşılık gelir. Özellikle modern toplumlar, biçimsel hiyerarşiler ve belirgin eşitsizlikle kurulu sosyal sistemlerdir. Sosyal sistemlerin temel işlevi, toplum üyelerini bütünleştirmektir. Bu, eşitsizlik ve rolleri açıklayan, meşrulaştıran değerler (inançlar, duygular) ile bireylerin donatılması ve rollerin yerine getirilmesinin sağlanması yoluyla olur. Devrim, mevcut sosyal sistem temel işlevleri yerine getirmeyi başaramadığında meydana gelir.<sup>41</sup>

İşlevselci model, sosyal düzenin normal ve normatif olduğunu belirtirken, bütün unsurların istikrarı ve dengeyi yaratmak üzere birbirine uyduğu toplumların, işlevsel toplumlar olduğunu kabul eder. Çatışma ve değişim, işlevsel bir sosyal sistemin elementleri değildir. Bundan dolayı, devrimci veya başka türlü olsun, bütün çatışmalar açıklamayı gerektiren sorunlardır. Modern devrimlerin doğuşu, doğal ve kaçınılmaz bir gelişme olmanın aksine, münferit bir gelişme veya başkalaşımdır.<sup>42</sup>

Devrimler, toplum hakkındaki kuramların merkezinde bulunurlar. Gerçekten de devrimler, toplumların içinde gerçekleştirilen veya denenilen değişimlerdir. Devrimler, içinde meydana geldikleri sosyal sistem bağlamında araştırılmak zorundadır. Devrim analizi, yaşayabilir, işleyen toplumların analizi ile iç içedir. Bunları birbirinden ayrı tutma girişimi, her ikisinin de yararını azaltır. Devrimci davranış, ayrı ve görelî olarak yalıtılabilir bir olguymuş gibi görüldüğünde, devrim sosyolojisi fiilen iktidarı ele geçirme tekniklerinin karşılaştırmalı analizine indirgenmiş olur. Devrim, bir sosyal değişim biçimidir, ama asla sosyal değişimle aynı şey değildir. Devrimci değişim, sosyal ilişkilere şiddeti karıştıran bir sosyal değişim türüdür. Neden (şiddetli) devrimlerin bazı toplumlarda meydana geldiğini anlamak kadar önemli olan bir nokta da belirli toplumların şiddete başvurmaksızın köklü değişiklikleri nasıl yapmayı başarabildiklerinin açıklanmasıdır. Bu şiddetsiz değişim örnekleri olarak Yeni Program (*New Deal*) süresince Amerika Birle-

<sup>40</sup> Kimmel, s. 53.

<sup>41</sup> Greene, s. 189.

<sup>42</sup> Kimmel, s. 54.

şik Devletleri'nde meydana gelen köklü değişiklikler, feodal bir toplumdan modern bir devlete Japonya'nın değişim süreci ve sanayileşmeye verdiği tepkide İngiliz hükümetinin uğradığı değişiklikler sayılabilir.

Devrim kavramı, özellikle 1789 Fransa'sında, 1917 Rusya'sında ve 1949 Çin'inde meydana gelen değişim biçimlerine işaret eder. Bu devrimlerin, anılan bu tarihlerde neden bu toplumlarda meydana geldiğinin tek nedeni, devrimci olmayan değişimin zaten başarılammış olmasıdır. Bundan dolayı devrimin kendisinin araştırılmasından önce, çok daha genel olan sosyal değişim olgusunun araştırılması gereklidir. Bu bağlamda sadece sosyal değişimin araştırılması yetmez, devrimci olmayan belirleyicilerin tayini de bir zorunluluktur. Böylelikle, devrimci durumun belirleyicileri daha iyi kavranabilir.<sup>43</sup>

Devrimler, normal bir sosyal düzen durumunun tam karşı ucunda bulunurlar. Devrimler, sosyal düzenlerin parçalanışı demek olduğundan, sosyal düzen kuramlarına olumsuz örnektir. Johnson, devrim üzerine çalışmaları ile dengesiz(leşmiş)\* sosyal sistem üzerine kurulu bir "devrim sistem modeli" geliştirmiştir. Gerçekten, devrimci bir durum karşısında dengede bir sosyal sistem vardır. Bir toplumun dengesini kaybettiği durum, devrimci durum olarak nitelendirilir. Denge kavramı, mekanik çağrışımları dolayısıyla eleştirilse de, devrim kuramında kullanımı çok yaygındır. Devrimler, hastalıklı bir toplumsal yapıya benzetilerek çözümlenir. Toplumun istikrarlı olarak nitelenen denge durumundaki yapısından hareketle istikrarsız ve kargaşa durumu olarak tespit edilen dengesiz durumu, devrim çalışması için asıl referanstır. Fizyoloji ve patolojinin, bir organizmanın sağlıklı ve hastalıklı iki farklı durumuna karşılık gelen, analitik olarak farklı iki araştırma olmalarındaki gibi, işlevsel toplumların sosyolojisi doğal olarak (sağlıklı bir durum sosyolojisi olarak) devrim sosyolojisinden önce gelir.<sup>44</sup> Gerçekten de sosyal örgütlenmenin kendisi, toplum halinde bir arada yaşayan insanlar arasında şiddeti engellemeye yöneliktir. Dolayısıyla, bir şiddet biçimine dönüş olan devrimin neden meydana geldiğini kavramak için şiddeti önlemek durumunda olan sosyal engellerin nasıl ve neden aşıldığının bilgisi önemlidir.

Devrimler, ancak kökten değişime uğrayan ve daha fazla değişime gerek duyan toplumlarda düşünülebilir. Toplumların çoğu, kökten değişiklikleri bir devrim geçirmeksizin Amerika'da Büyük Bunalım'da olduğu gibi çok hızlı yapabilirler. Bu sebepten, nedenlerin analizi ve değişen toplum, devri-

<sup>43</sup> Johnson, Chalmers, *Revolutionary Change*, Stanford University Press, Stanford, 1982, s. 5.

\* *disequibrated social system*

<sup>44</sup> Johnson, s. 3.



min meydana gelişinin açıklanması için yeterli değildir. Bununla birlikte böyle bir analiz, devrimi açıklamaya yönelik ilk adımdır. Değişen bir toplum, devrimin gerekli ama yeterli bir nedeni değildir. Dengeli bir toplumda ortaya çıkan siyasî şiddet, "devrimci" olarak adlandırılabilse de, farklı fakat bağlantılı bir analiz biçimini (devirme, devrimci olmayan askerî darbe veya "saray" devrimleri gibi) gerektirir. Değişen toplum tespiti, dengesiz sosyal sistemin tanımlanmasını gerektirir. İşlevsel sosyal sistem, devrimci eylemin meydana geldiği zemin olan dengesiz sosyal sistemi açıklamak için gerekli araç ve ölçütü sağlar. Ele alınan bir toplumda, toplumun değerleri ile gerçekler bir diğeri ile uyumlu oldukça, o toplum devrimden bağışiktir. Bir toplum, *homeostatic*\* dengede olduğunda sürekli olarak üyelerinden ve dışarıdan işbölümü ve değer yapısında ayarlamalar yapmasına neden olan uyarımlar alır. Toplum, değerlerinin ve çevresinin eşzamanlı hareketini sağladıkça, bu uyarımları (yenilikler, yeni tatlar, kültürel ödünç almalar gibi) almayı ve devrime uğramaksızın gerekli değişiklikleri yapmayı sürdürebilir. Bir toplumun, bir devrimi tecrübe etmeksizin gerekli değişiklikleri kesintisiz sürdürebildiği bu değişim türü, devrimci değil evrimcidir.<sup>45</sup>

Dengedeki sosyal sistemler, belirli vesilelerle denge dışına hareket edebilir. Bu durumlar, sistemin devamlılığına doğrudan olmasa da bir tehdit arz eder. Bilinçli değişimler,\*\* *homeostatic* dengenin yeniden yaratılması için üstlenilmek zorundadır. Eğer yeni bir dengeye ulaşırsa, çoğunlukla bu denge eskisinden farklı olacaktır. Bir sistemin dengesini yıkan baskılar, değişim kaynaklarının dörtlü sınıflandırması ile açıklanabilir. Bunlar: 1. Dış değer

---

\* *Homeostatis*, fizyolojiden alınan bir kavramdır. Denge, *homeostatic* denge demektir. Beden kontrolü içindeki süreçlere ve sistemi yıkacak değişikliklere belirli bir boyutu aşmışında karşı koymayı ifade eder. Yalnız, sosyal sistemi organizmaya benzetme çok tutarlı değildir. Çünkü, bir organizmanın kendi organlarının yapısını (ciğer, kalp, böbrek gibi) değiştiremediği bir gerçektir. Bununla birlikte sağlıklı bir organizma, *homeostatic* dengededir. Ama *homeostatic* dengedeki her sistem bir organizma değildir. Sosyal bir sistem, yapısını değiştirebilir ve hâlâ dengede kalabilir. *Homeostatic* denge ile bağdaşan tek değişim türü, evrimci değişimdir. Evrimci değişimler, sistemdeki oyuncular tarafından yapılır. Fakat, bu değişimleri yapan oyuncuların niyeti, evrimci veya başka türlü olsun, yapısal değişikliklere neden olmak değildir. Bu tür değişiklikler, bir sistemin dengesini bozmaksızın meydana gelen tek değişimdir.

<sup>45</sup> Johnson, s. 62.

\*\* Amaç güden (*purposeful*) değişimlerdir. Değişimin diğeri türü olan evrimci değişimden ayrılır ve sistemin içindeki oyuncular tarafından izlenen yapısal değişimin bilinçli politikalarının sonuçlarını içerir. Bu ikinci tür değişimler, iki alt türe bölünebilirler: 1. Hem yapısal değişim hem şiddetten kaçınma amacına hizmet eden *muhafazakâr* değişim, 2. Sadece değişimin kendi amacına hizmet eden *devrimci* değişim. Değişimin bu iki sınıfı da, zaten dengesizleşmiş bir sosyal sistemde meydana gelir ve esas olarak da dengesiz bir sistemin sonucu olarak ortaya çıkar.

değişim kaynakları 2. İç değer değişim kaynakları, 3. Dış çevre değişim kaynakları, 4. İç çevre değişim kaynaklarıdır.<sup>46</sup>

Bu değişim kaynaklarının açıkladığı baskıların, bazen neden bir sosyal sistemin *homeostatic* kapasitesini yaktığı değerlendirilmeden önce, değişim kaynaklarının üzerinde durulmalıdır.

Değer değişiminin dış kaynakları, kültürel teması öncülük ederler ve kötü karşılaştırmalar yaratırlar. Bu kaynakları, küresel iletişim, dış referans grupların doğuşu (Komşu halklar üzerinde Fransız, Rus, Mısır (1952) ve İran (1979) devrimlerinin etkileri veya her yerdeki siyah nüfusun değerleri üzerinde siyah Afrika cumhuriyetlerinin etkileri gibi), savaşların neden olduğu iç hareketlilik ve sığınmacı göçleri, Hıristiyan misyonerler ve benzeri grupların çalışmaları, gönüllü kuruluşlar, UNESCO gibi sayılabilir. Dış çevre değişim kaynaklarının, özellikle sömürgecilik gibi, belirli değer yapılarını çözmekte, çoğunlukla kültürel temasın etkilerini desteklediği bir gerçektir. Dar zaman aralığı veya bireysel yaşam bağlamında değer değişiminin dış kaynakları, daha kolay gözlemlenebilir. Yabancı eğitim ve Avrupa sömürgelelerinden yapılan öğrenci seyahatlerinin, öğrencilerin değerlerini değiştirmekteki derin etkisine işaret edilir.

Değer değişiminin iç kaynaklarının örnekleri olarak şunlar sayılabilir: Hıristiyan ve İslam dünyasındaki dini otoritelerin zamanla laik krallar tarafından ikamesi; VIII. Henry'nin evlenme zorluklarını çözmeye çalışırken bunun İngiltere üzerinde yaptığı etkiler; Bacon, Descartes, Galileo ve Newton gibi bilim adamlarının skolastik felsefe üzerindeki yıkıcı etkileri.

Değerlerin değişimi, genel olarak entelektüel gelişmelerin ve yaratıcı yeniliklerin sonucu olarak ortaya çıkar. Bu değişimleri kavramlaştırmak zordur. Çünkü doğalarının gereği olarak değerler, *homeostatic* olanlardan başka değişikliklere direnirler.

Değer değişiminin iç kaynakları, temelde değer yapısını çok fazla etkileyen teknolojik yenilikler (örneğin, pamuk çırçırının\* icadı) gibi dahili yeniliklerden oluşur. Bu iç kaynaklarla kastedilen, çevredeki değişimlerin bir sonucu olarak ikinci derecede değerleri etkileyen yenilikler değil, değer yapısına doğrudan saldıran yeniliklerdir. Ne nedenle olursa olsun çevre değiştiğinde değer yapısıyla eşzamanlılık bozulur. Bu durum, insanları, gerek değer yapısındaki değişikliklere öncülük edecek, gerekse çevreye uyarılama örüntüsüyle değerleri yeniden eşzamanlı kılacak değer ifadelerini formüle

<sup>46</sup> Johnson, s. 66.

\* the cotton gin

etmeye cesaretlendirir. Bu yeniden eşzamanlaştırılan değişiklikler, ya *homoestatic* olarak, ya bilinçli şiddet dışı süreçlerle ya da devrimle üretilir.

Dış çevre değişim kaynakları (çevreye uyarılama örüntüsü üzerindeki dış etkiler) olarak, az gelişmiş ülkelerin modern tipla tanışması (az gelişmiş ülkelerin doğum ve ölüm oranlarını çok hızlı etkiler), dış ticaretin sonucu olarak gelişen piyasa, ithal edilen teknoloji ve yetenekler, göç ve uluslararası diplomatik ilişkiler sayılabilir.

İç çevre değişim kaynakları, tekerlek veya demiryolunun icadı gibi dahili teknolojik yeniliklerdir. Değerlerdeki yenilikler gibi teknik yenilikler de, ya Çin'de barutta olduğu gibi oyuncak olarak kabul edilip önemsenmeyebilir, ya da işbölümüne içerilerek çevresel değişim ve değerler üzerinde etki üretir.

Bu dörtlü sınıflandırma, sosyal bir sistemde dengesizliğin nedenlerini çözümlenme üzerine kuruludur. Bu sınıflandırma, bir sosyal sistem üzerindeki farklı baskıları, kaynaklandıkları yere ve ne yaptıklarına göre düzenler. Bu çözümlenmeye göre baskılar, sosyal bir sistemin kendisinin işleyişinden veya kültürel temastan kaynaklanır. Bu etkiler, bir sistemin dengesinin iki temel belirleyicisi olan değerler ve çevre üzerinde ortaya çıkar. Değişime yönelten belirli bir baskı, sömürgeciliğin hem değerleri hem de çevreyi etkilemesinde olduğu gibi tek bir kategoriden fazlasına ait olabilir. Tek bir değişim nedeni, yabancı tacirlerin baskıları ve yabancı misyonerlerin baskıları şeklinde emperyalizmin etkilerinin ayrılmasında olduğu gibi birkaç parçaya bölünebilir. Dolayısıyla, yenilikçi bir şahsiyetin sistem içindeki eylemlerinin kesin rolünü belirlemek, özgeçmişinin bilgisi yanında, tarihi bilgiyi de gerektirir. I. Petro,\* Rusya'daki değişimin iç kaynağı olarak düşünülürse veyahut düşüncesi üzerindeki Batılı fikirlerin etkisi Rusya'da onun girişimi ile büyük ölçüde yaşanan değişimin dış kaynağı olarak görülürse, bu durumda her iki kategoriye de tam olarak uymaz. Bununla birlikte bu sınıflandırma, en azından I. Petro'nun değişime olan katkısının iç ve dış boyutlarını anlamamız için gerekli kavramsal aracı sağlar.

Değişim kaynakları, sosyal bir sisteme dokunduğunda, sonuç iki durumdan biri olacaktır:<sup>47</sup> 1. *Homoestatic* değişimler, sistemi dengede tutacaktır, 2. Baskı, sosyal sistemin *homoestatic* kapasitesini aşacak ve böylece değer-çevre eşzamansızlığı ve sistem dengesizliği üretilecektir. *Homoestatic* mekanizmadaki yetersizlik, olağan kurumsal işleyişin ve sistemin varlığını sürdürme düzenlemelerinin kapasitesini aşan anı, yoğun ve benzeri görülme-

\* "Büyük" sıfatı ile anılan, fakat tarihimizde "Deli Petro" (1672-1725) olarak bilinen, Rusların kurumlarını batılılaştırmaya başlayan Rus Çarı (1682-1725)'dir.

<sup>47</sup> Johnson, s. 73.

miş bir baskının varlığı demektir. Bundan dolayı sistemdeki liderlik, yeniden eşzamanlaştırma ile sonuçlanacak politikaları geliştirmek zorundadır. Dolayısıyla, yeniden eşzamanlaştırma veya devrim olup olmayacağı, büyük ölçüde bu liderlerin sistemin dengesizleştiğini kavrama yeteneklerine bağlıdır.

Devrim analizi, bu yaklaşım içerisinde önce bir devrimin doğrudan ve temelde yatan nedenlerini, sonra da devrimlerin neden ve ne zaman meydana geldiğini araştırmak durumundadır. Herhangi bir devrimin temelinde iki grup neden yatar:<sup>48</sup> İlki, dengesiz sosyal sistemin yarattığı baskılardır. Bir toplum, eğer varlığını sürdüreceksen, değişen ve daha ileri değişime gerek duyan bir toplumdur. Dengesiz(leşmiş) bir toplumun nitelikleri arasında, bir devrime en doğrudan katkı yapan nitelik, *iktidar zaafı*dır. Bu, sistemin bütünleşmesinin, bir değişim dönemi boyunca gittikçe artan bir şekilde kuvvet kullanmaya dayanması demektir. İkincisi, toplumun meşru liderlerinin yetenekleriyle yapması gerekenlerdir. Eğer liderler, sistemdeki sapkın olmayan oyuncuların güvenini devam ettirecek politikaları geliştirmeye muktedir değillerse, bunu *otorite kaybı* izleyecektir. Bu olduğunda da liderlerin kuvvet kullanımı, artık meşru görülmecektir. Liderlerin, bütünleşmeyi zorlamak için başarılı şekilde hâlâ orduyu kullanabildiği durumda, bir devrim olmayacaktır. Fakat, artan iktidar zaafı, Şah'ın devrilmesini önceleyen yılda İran'da olduğu gibi, bir polis devleti yaratacaktır.

Bir devrimin son nedeni olarak genellikle talihin katkıda bulunduğu bazı girdiler sayılır. Bu girdilere, ordunun isyan etmekle liderleri en güçlü silahlardan yoksun bırakması ile devrimcilerin "şimdi vurmak zamanıdır" diye inanmaları örnek olarak verilebilir. Böyle çabuklaştırıcı nedenler, hızlandırıcılar olarak adlandırılır.

Sistem yaklaşımı görüş noktasından devrim analizinde şu sonuca varılır: "İktidar zaafı + otorite kaybı + hızlandırıcı = devrim" şeklindedir. Bu şekilde sıralanan değişkenler devrimi üretir.<sup>49</sup> Bir toplum, iktidar zaafı ve otorite kaybı ile kuşatılmış olduğunda tek müdahale seçeneği, seçkinlerin silahlı kuvvet yoluyla yürüttüğü caydırma mantığı olur. Bu koşullar altında devrim tehdidi, en üst noktadadır. İsyancılar, iktidar dağılımının ve sonuç olarak zenginlik, saygınlık ve diğer değerli şeylerin şiddet kullanımı veya tehdidiyle halledildiği bir durumda ortaya çıkar. Bir toplum böyle bir durumda, hâlâ devrimi tecrübe etmeyebilir. Seçkinler, kuvvet kullanma tekelini eksiksiz sürdürebilirse, toplum içinde seçkinleri meşrulaştıracak değerler yaratılıp benimsetilinceye kadar, toplum varlığını koruyabilir. 1953 öncesi Sov-

<sup>48</sup> Johnson, s. 93.

<sup>49</sup> Johnson, s. 109.

yeterler Birliđi'nde olduğu gibi çoğu devrim sonrası toplumlar, bunun örnekleridir. Bir sistemin bütünleşmesi, tek başına silahlı kuvvetlere dayandığı durumda silahlı kuvvetler, halkı sindirmek için kullanılan gizli polisi de içerecek şekilde genişlemek zorunda kalır. Veri dengesiz koşullar ve seçkinlerin otorite kaybı durumunda, seçkinlerin kuvvet kullanma tekeli bazı etkenlerce engellenirse, devrimci bir isyan meydana gelecektir. Devrim, devletin iktidar tekeline etkili olarak meydan okunduğunda çıkar ve iktidar tekeli tekrar kuruluncaya kadar devam eder.<sup>50</sup>

Devrimin çabuklaştırıcı nedenleri olan hızlandırıcılar, öyle olaylar veya ideolojik inançlardır ki, kuvvet tekelinin sürdürülmesinde seçkinlerin yetersizliğini göstermekle, devrimi mümkün kılarlar. Başka bir deyişle, sistemin caydırma üzerine kurulu sözde bütünleşmesini kırarlar. Hızlandırıcıların, üç farklı türü vardır:<sup>51</sup> Her biri ayrı bir çözümleme gerektiren bu hızlandırıcıların ilki, askerî zayıflık veya düzensizliktir. Devrimin temel nedenleri gerçekleştiğinde, silahlı kuvvetlerin etkinliğindeki kırılma, devrimci bir parti mevcut olsun veya olmasın, bir devrim üretir. İkinci hızlandırıcı, kesin güvendir. Protestocuların, liderlerin silahlı güçlerinin üstesinden gelebileceklerine olan inançlarıdır. Üçüncü tür hızlandırıcı ise stratejik eylemdir. Şu ya da bu nedenden, zamanın olgunlaştığına inanan komplocular tarafından liderlerin (devletin) silahlı kuvvetlerine karşı başlatılan operasyonlardır.

Kurulu düzenin silahlı kuvvetlerinin siyasî duruşunun analizi, somut devrim araştırmasının temelidir. Çünkü bir devrimin tırmanışı, sistemi değiştirmeye neden olacak şiddetin kabulüyle ilgilidir. Dolayısıyla devrimciler, ister istemez sistemi korumak için kuvvet kullanmak üzere oluşturulmuş unsurlarla karşı karşıya gelecektir. Silahlı bir başkaldırı, şekli nasıl olursa olsun, devrim yapmanın klasik yöntemidir. Bu da savaş için eğitilmiş düzenli ordu birlikleriyle çatışmak demektir. Tarih, son tahlilde, devrimci hareketin başarı ya da başarısızlığının, kurulu (statüko) hükümetin silahlı kuvvetlerinin isyana karşı takındığı tutumla belirlendiğini gösterir.<sup>52</sup>

---

<sup>50</sup> Johnson, s. 100.

## KAYNAKÇA

- Akın, Erkan, **Bilim ve Siyasal Sistem**, Gazi Büro Kitabevi, Ankara, 1997.
- Arendt, Hannah, **On Revolution**, The Viking Press, New York, 1968.
- Brinton, Crane, **The Anatomy of Revolution**, Vintage Books, New York, 1965.
- Calvert, Peter, **Revolution**, Praeger Publishers, Inc., London, 1970.
- Davies, C. James, "Toward A Theory of Revolution", **The Sociology of Revolution**, Ed. Ronald Ye-Lin Cheng, Chicago, 1973.
- Decoufle, Andre-Clement, **Devrimler Sosyolojisi**, Çev. Mehmet Aközer, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- DeFronzo, James, **Revolutions and Revolutionary Movements**, Westview Press, Colorado, 1996.
- Dunn, John, **Modern Revolutions**, Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
- Emerson, Rupert, **From Empire To Nation**, Harvard University Press, Cambridge, 1960.
- Freud, Sigmund, **Group Psychology and The Analysis of The Ego**, Translated by James Strachery, Bantam Books, New York, 1960.
- Goldstone, Jack A., **Revolutions**, Harcourt Brace College Publishers, Orlando, 1994.
- Goodwin, Jeff, "State-Centered Approaches to Social Revolutions", **Theorizing Revolutions**, Ed. John Foran, Routledge, London, 1997.
- Greene, Thomas H., **Comparative Revolutionary Movements**, Prentice Hall, New Jersey, 1990.
- Gurr, Ted Robert, **Why Men Rebel**, Princeton University Press, New Jersey, 1971.
- Hobsbawn, Eric J., **Nations and Nationalism since 1780**, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.
- Huntington, Samuel P., **Political Order in Changing Societies**, Yale University Press, New Haven, 1968.
- Johnson, Chalmers, **Revolutionary Change**, Stanford University Press, Stanford, 1982.

---

<sup>51</sup> Johnson, s. 101.

<sup>52</sup> Johnson, s. 102.

- Kimmel, Michael S., **Revolution, A Sociological Interpretation**, Polity Press, Cornwall, 1990.
- Lenin, V. I., **Devlet ve İhtilal**, Çev. Kenan Somer, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, Ankara, 2003.
- McClellan, David, **İdeoloji**, Çev. Barış Yıldırım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- Mellor, Ronald (Ed.), **The Historians of Ancient Rome**, Routledge, New York, 1998.
- Özbudun, Ergun, **Siyasal Partiler**, A.Ü Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.
- Skocpol, Theda, **Devletler ve Toplumsal Devrimler**, Çev. S. E. Türközü, İmge Kitabevi, Ankara, 2004.
- Tilly, Charles, **From Mobilization To Revolution**, Random House, New York, 1978.
- ....., **Avrupa'da Devrimler 1492-1992**, Çev. Özden Arkan, Medya Ofset, (t.y.).
- Tocqueville, Alexis de, **L'Ancien Régime et la Révolution**, Michel Lévy Freres, Paris, 1866.
- Trask, Scott, "Fransız Devrimi'nin Gerçek Sebebi Neydi?", Çev. Bilal Canatan, **Liberal Düşünce**, Cilt 10, Sayı 37, 2005.
- Trotsky, Leon, **History of the Russian Revolution**, Vol. II, Translated by Max Eastman, London, 1933.
- Wickham, Timothy P., "Structural Theories of Revolution", **Theorizing Revolutions**, Ed. John Foran, Routledge, London, 1997.
- Wolfenstein, E. Victor, **The Revolutionary Personality: Lenin, Trotsky, Gandhi**, Princeton University Press, New Jersey, 1967.